

Požiare a podpaľačstvo v Košiciach v 16. storočí

Richard Papáč

vol. 2, 2013, 2, pp. 64-74

Fires and arson in Košice in 16th century

The paper is divided into two parts together thematically related. The first part informs about fires occurring in Košice in 16th century on the basis of the literature, but most of the archival documents. The largest space is devoted to probably one of the biggest fires in the city dating to April 1556. The effort is not limited only to lay damages caused by this and other fires, but also points on the situation in the city after disaster, on the required financial and material assistance for the city from the emperor and from towns of Pentapolitana. The second part provides an insight into the incidence of arson in Košice, as one of the crimes against property, where output a specific perpetrators different management considerations and motives. It provides an informations about punishing offenders under the then existing regulations and laws. For both parts of the contribution the archival research was conducted in the Košice City Archives, to show the lesser known facts of the history of the city, as fires and other disasters have remarked economic and social face of this and later periods.

Key words: Fire. Town. Košice. 1556. Arson.

Požiare

Fenomén požiarov, častý v období stredoveku a raného novoveku, postihol v priebehu 16. storočia niekoľkokrát aj partnerské mestá Košíc v rámci Pentapolitany, a to Prešov a Levoču. Obe mestá sa nevyhli devastácii nielen súkromného, ale aj verejného majetku, keďže bolo zničených viacero verejnoprospešných objektov. Na druhej strane, v prospech oboch miest po požiaroch konali panovníci, ktorí obyvateľom buď odpustili platenie daní na určitú dobu, alebo darovali príspevok na obnovu mesta.

Poškodenie mesta požiarom v roku 1554 bolo v prípade Prešova také značné, že panovník Ferdinand I. oslobodil postihnutých obyvateľov mesta od všetkých riadnych a mimoriadnych daní na obdobie štyroch rokov.¹ Už o niekoľko rokov, v roku 1565, Prešov vyhorel znova a panovník Maximilián II. oslobodil pohorelcov na osem rokov a ostatných obyvateľov na šesť rokov od platenia všetkých riadnych i mimoriadnych kráľovských daní.² Oslobodenie mesta Prešov od platenia daní v prípade požiaru nebolo novou praxou u panovníkov. Podobne v prospech mesta konal aj Ján Zápoľský v roku 1526, ktorý Prešovčanom odpustil platenie daní kvôli požiaru na dobu 12 rokov.³ O požiaroch v Levoči máme zmienky predovšetkým z Hainovej kroniky, spomenúť možno požiar v roku 1550, pri ktorom vyhorelo takmer celé mesto; okrem 118 domov zničená bola i radnica, v ktorej zhorel aj archív s mestskými písomnosťami.⁴ V septembri uvedeného roku panovník Levočanom nanovo potvrdil privilégia a výsady, ktoré užívali už predtým, a prostredníctvom grófa Mikuláša zo Salmu im daroval

1 SEDLÁK, Imrich (Ed.). *Dejiny Prešova I.* Košice : Východoslovenské vydavateľstvo v Košiciach, 1965, s. 155.

2 SEDLÁK, I. (Ed.). *Dejiny Prešova I...*, s. 155.

3 DOMENOVÁ, Marcela. Prešov. In ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján. *Lexikón stredovekých miest na Slovensku.* Bratislava : Prodama pre Historický ústav SAV, 2010, s. 337.

4 HAIN, Gáspár. *Lőcsei krónikája.* Levoča : Reiss József T. könyvnyomda intézete, 1910 – 1913, s. 95-96. V archíve zhoreli mimo iných aj privilégia, daňové registre a knihy. Pozri aj: SUCHÝ, Michal. *Dejiny Levoče I.* Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 96, 266.

600 zlatých na znovuvybudovanie dôležitých mestských budov.⁵ Pri požiari, ktorý vypukol v októbri 1572 v dome Štefana Schreyera, zhorelo 85 domov a niekoľko ulíc, pričom menovaný musel zaplatiť pokutu 500 zlatých.⁶ Ku koncu storočia, presnejšie v roku 1599 zostalo po požiari v Levoči len 45 domov, zhorela škola, radnica, viacero veží na mestských hradbách a niekoľko majerov na predmestí.⁷

Podobne ako okolité mestá, aj Košice v spomenutom období postihli katastrofy spôsobené prevažne ohňom. Keďže väčšina budov bola postavená z dreva, stačila malá nepozornosť a zakrátko mohli plamene zachvátiť celé mesto. Príčinami požiarov boli tiež nedostatočné protipožiarne opatrenia a slabá disciplína obyvateľov. V písomných prameňoch Archívu mesta Košíc možno nájsť aj zmienky o požiariach, ktoré vznikli dôsledkom ľahostajnosti a nepozornosti, hoci zrejmy úmysel nemožno dokázať. Požiare sa často spájali s osobnými tragédiami pohorelcov, ktorí veľakrát prišli o život, resp. utrpeli závažnejšie zranenia, alebo prišli o majetok, dielňu a cennosti. Takéto kategórie ľudí nachádzame v súvislosti s požiarmi aj v Košiciach. V tomto príspevku sa nezmieňujeme o prípadných požiariach na území mesta vyvolaných vojenským stavom, teda obliehaním mesta a útokmi cudzích vojsk na mesto. Venovať sa budeme len požiarom, ktoré zapríčinil ľudský faktor, či už z nepozornosti alebo úmyselne.

Menšie požiare, ktoré zaznamenali pramene a neskoršia literatúra, sa v meste alebo na predmestí vyskytli v prvej polovici 16. storočia. Nemáme však bližšie zmienky o rozsahu škôd na majetku a obetiach na životoch a zranených. Spomenúť možno iba jediný požiar, ktorý vypukol v meste na Turíce 28. mája 1531.⁸ Vypukol v biskupskom dome buď nepozornosťou, alebo zlomyseľnosťou Scheredianskej rodiny a vyhorelo viac ako 60 domov spolu s Dolnou bránou a slovenským kostolom. Od ohňa zostali ušetrené kostol (zrejme Dóm sv. Alžbety) a škola.⁹

Azda najväčší požiar a katastrofa v dejinách mesta sa odohrali v apríli 1556, kedy oheň zničil takmer celé mesto. Tento požiar svojimi ničivými účinkami rezonoval v mysliach ľudí ešte dlhú dobu potom. Zo staršej dostupnej literatúry máme zmienku o požiari aj v Hainovej kronike písanej v druhej polovici 17. storočia. Spomína sa tam, že Košice boli týmto požiarom veľmi zničené a za obeť ohňa padlo mnoho vznešených budov.¹⁰ O požiari sa zmieňuje aj neskoršia literatúra, obzvlášť košické kroniky z 19. storočia. Turcsányiho kronika vyhotovená v roku 1834 pod názvom „Košice v storočiach“ o tejto udalosti píše vcelku stručne len to, že zhorelo celé mesto a popolom ľahli: veľký kostol, kláštory a kostoly dominikánov a minoritov a zmieňuje sa o tom, že zostalo len 32 domov.¹¹ Vo svojej kronike napísanej v roku 1861 sa Jozef Tutkó zmieňuje o požiari obdobne ako A. Turcsányi, uvádza však, že požiaru odolalo len 30 domov.¹² Ján Nepomuk Plath v „Kronike slobodného kráľovského mesta Košíc“ je na podrobnejšie informácie skúpy a zrejme od Turcsányiho preberá informáciu o zachovaní 32 domov.¹³ Azda

5 HAIN, G. *Löcsei krónikája...*, s. 96-97.

6 HAIN, G. *Löcsei krónikája...*, s. 122.

7 HAIN, G. *Löcsei krónikája...*, s. 129; SUCHÝ, M. *Dejiny Levoče I...*, s. 270.

8 HAIN, G. *Löcsei krónikája...*, s. 50.

9 HAIN, G. *Löcsei krónikája...*, s. 50-51.

10 HAIN, G. *Löcsei krónikája...*, s. 102.

11 TURCSÁNYI, András. *Košice v storočiach*. Košice : preklad Jozef Kírst a Imrich Kozák, 1834, s. 18.

12 TUTKÓ, Jozef. *Kronika o dejoch slobodného kráľovského mesta Košíc*. Košice : tlačou Karola Werfera, 1861, s. 156-157.

13 PLATH, Nepomuk Ján. *Kronika slobodného kráľovského mesta Košíc*. Košice 1867, s. 70 (preklad Ferdinand Steller).

najväčší priestor venoval požiaru Vojtech Wick vo svojej knihe vydanej v roku 1941.¹⁴ Cituje celú listinnú žiadosť Košičanov panovníkovi a poukazuje aj na ďalšie pramene, ktoré budú citované v tomto príspevku a ktoré predtým unikali pozornosti bádateľov a kronikárov. Keďže Wick správne podľa prameňa cituje údaj o zachovaní 128 domov pred požiarom, môžeme si v tejto súvislosti položiť otázku, prečo spomínaní košickí kronikári 19. storočia uvádzajú, že zostalo len 30, resp. 32 domov? Možno sa iba domnievať, že nemali k dispozícii rovnaké pramene, alebo došlo k omylu, ktorý uviedla nejaká staršia kronikárska práca a ostatní autori ju preberali. Rozdiel, ktorý uvádzajú pramene a následne z nich V. Wick, a tieto kronikárske práce, je však značný. Ďalší, kto sa vo svojich prácach aspoň sčasti zaoberal požiarom, je O. R. Halaga. Ponúka stručný, avšak obsahovo postačujúci pohľad na udalosť výskumom prameňov, predovšetkým však korešpondencie košickej mestskej rady a kráľa Ferdinanda I.¹⁵

Zo žiadosti o podporu, ktorú pravdepodobne krátko po požiari adresovala košická mestská rada panovníkovi Ferdinandovi I., vieme, že požiar vypukol 13. apríla 1556 o desiatej hodine večer v dome mestského notára Mateja Schayczlicha. Rozšíril sa na celé mesto a v krátkom čase zhorelo v meste takmer všetko, čo bolo pekné: „(...) farský kostol svätej Alžbety, zároveň s vežou Sv. Michala, kláštor blahoslavenej panny Márie, kláštor sv. Mikuláša, mestská radnica, niekoľko strojov, ktoré všetky boli na kolesách, množstvo pušiek, dolná mestská brána, niekoľko veží, časť stavieb na dolnom múre (hradbe), vonkajší múr vybudovaný z dreva a bielej hrnciarskej hliny, pri dolnej bráne značná časť, všetky zvony na námestí, obe ulice, ulica Hnilná a Mäsiarska ulica, zhoreli aj časti dolného predmestia, pričom z celého mesta zostalo len 128 domov.“¹⁶ Záverom žiadosti mestská rada uvádza, že „kto by chcel dobrovoľne jednotlivé domy spáliť, nikdy by nemohol vynaložiť väčšie úsilie“.¹⁷ Panovník Košičanom odpovedal už 23. apríla z Prahy v tom zmysle, že keďže živobytie všetkých obyvateľov je zničené, je nevyhnutné, aby sa do mesta z iných miest – Prešova, Levoče, Bardejova a Sabinova (jednalo sa o mestá Pentapolitany) čím skôr priniesla a prichystala potrebná pomoc, nevyhnutná na obnovu a obranu. To zrejme podnietilo košickú mestskú radu, ktorá, aby získala peniaze na obnovu mesta, bola nútená založiť poklad z Dómu svätej Alžbety a čiastočne ho rozpredať.¹⁸ Pravdepodobne začiatkom mája spisali Košičania žiadosť panovníkovi, v ktorej vyslovujú svoje prosby o určitý obnos peňazí na znovupostavenie mesta a prosia o odpustenie novej dane vo výške 1 000 zlatých, pričom takto ušetrené peniaze by chceli poskytnúť mužom, ktorí s požiarom bojovali na budovách, bránach, múroch a vežiach.¹⁹ Snažili sa aj o výpomoc na určitú dobu z majetkov opátstva v Széplaku (dnes Krásna nad Hornádom). V ďalších bodoch žiadajú aj o odpustenie všetkých poplatkov a ročných daní na dobu 20 rokov, ktoré boli mestu vyrubené, argumentujú, aby verní občania a obyvatelia kvôli núde a chudobe neodchádzali z mesta. Tak isto požadujú darovanie tridsiatkov, ktoré doteraz odvádzali panovníkovi, na znovuvybudovanie mesta. Vysvetľujú aj svoje obavy pred rebelmi a nepriateľmi kráľovského majestátu, pričom požadujú, aby sa najväčšia časť jazdcov a pešiakov presunula do pevnosti na predmestí, a tiež žalujú na jednotlivých kráľovských

14 WICK, Béla. *Kassa története és műemlékei*. Kassa : Wiko Kö és könyvnyomdai műintézet Kassán, 1941, s. 64-69.

15 HALAGA, Ondrej R. *Právny, územný a populačný vývoj mesta Košíc*. Košice : Mestský národný výbor v Košiciach, 1967, s. 44. Cituje väčšinu materiálov z fondu Magistrát mesta Košice, Supplementum H, Schwartzbachiana, ktoré sme mali k dispozícii aj my.

16 Archív mesta Košice (ďalej AMK), Magistrát mesta Košice (MMK), Supplementum H, Schwartzbachiana (Schv.), No. 1805, A, B.

17 AMK, MMK, Supplementum H, Schv., No. 1805, A, B.

18 WICK, B. *Kassa története...*, s. 67.

19 AMK, MMK, Supplementum H, Schv., No. 1806.

kapitánov, ktorí vypásajú svoje kone na poliach, lúkach a záhradách patriacich mestu. Záverom vyslovujú svoje želanie, aby boli všetky kostolné školy čím prv obnovené, aby sa tam mohla uctievať viera v Boha.²⁰ Kráľovská kancelária vo Viedni skoncipovala odpoveď Košičanom dňa 30. mája, v ktorej sa píše, že kráľovi je veľmi ľúto občanov a obyvateľov Košíc, ktorých sa táto skaza dotkla najviac, a konštatuje, že by bolo dobré znovu postaviť spomínané budovy. Nápomocný bude tým, že oslobodzuje Košičanov od všetkých bežných aj neobyčajných daní a poplatkov, ktoré doteraz platili, a to na dobu osem rokov od uvedeného dňa. Toto oslobodenie od daní podmieňuje znovuvybudovaním mesta do predošlej krásy.²¹ Panovník teda týmto nariadením vyhovel Košičanom len sčasti, odpustil im síce všetky dane a poplatky, ale nie na požadovaných dvadsať, ale len na osem rokov. Inými požiadavkami košickej mestskej rady sa asi ani nezaoberal, resp. chýbajú nám o tom konkrétne zmienky v prameňoch. Výnimkou je len výnos z košického tridsiatku, ktorý bol určený na obnovu mesta, ako to bolo v júli 1556 nariadené košickému tridsiatnikovi Michaelovi Literátovi.²² Košický richtár a prísazní napísali panovníkovi ďalší list, v ktorom opisujú zničenie a poškodenie domov a obchodníckych krámov, ale predovšetkým rabovanie, ktoré sa v čase požiaru rozmohlo po meste. Uvádzajú, že mnoho ľudí vraj spomínané obchodnícke krámy vylúpilo a vyrabovalo, čoho sa zúčastnili aj uhorskí jazdci (equites hungarici). Mestská rada prosí panovníka, aby na tieto veci upriamil pozornosť a žiada navrátenie ukradnutých vecí a potrestanie vinníkov.²³ V tejto súvislosti sa začalo vyšetrovanie predovšetkým vojakov a žoldnierov, ale vypovedali aj mešťania. Košický vicekapitán Blažej Kun vypovedal pod prisahou na svoju kresťanskú vieru, že pri požiari nerobil nič iné, len sa snažil uhasiť oheň. Vojak Peter Joraj prisahal, že nič, čo sa nachádzalo na uliciach, neukradol a neulúpil a keď na Mäsiarskej ulici vypukol oheň, odniesol svoju šabl'u do kapitánovho domu. Spomínajú sa tiež žoldnieri, ktorí v čase požiaru boli na strážii hradieb, teda boli pravdepodobne mimo podozrenia. Väčšina z vyšetrovaných žoldnierov nič nevidela a o ničom nevedela.²⁴ Bližšie vedomosti o nájdení a prípadnom potrestaní vinníkov však nemáme, až na snád' jediný prípad, kedy bol Benedikt, sluha Jána Lippaya, nejakú dobu držaný vo väzení na žiadosť Petra Tomáša Calmara, keďže podľa svojho priznania olúpil jednu ženu o nejaký tovar po vyhorení mesta. Pravdepodobne mu hrozil hrdelný trest, avšak okradnutá pani a ďalší mešťania mu u mestskej rady vymohli prepustenie s tým, že má zostať aj v pôvodnej službe a teda nebude potrestaný.²⁵ Mestská rada však panovníka informovala aj o pôvodcovi požiaru Matejovi Schayczlichovi, ktorý, ako píšú, „od nás utiekol“, pričom Košičania chcú, aby bol oslobodený od podozrenia a nech mu je dovolené usadiť sa kdekol'vek v rámci Uhorska.²⁶ Okrem toho má prísť do Košíc, kde má uzavrieť svoje záležitosti a očistiť sa od podozrenia. Radní ale uvádzajú: „Keďže sú medzi nami ľudia rozličných národností a zamestnaní, ktorí v strašnom ohni stratili všetko, čo mali, je preto pre nás nemožné uspokojiť takýchto vyhnanco, prosíme preto čo najpokornejšie

20 AMK, MMK, Supplementum H, Schv., No. 1806. V listine chýba presné datovanie, preto nami uvedená približná dátacia je len hypotézou.

21 AMK, MMK, Supplementum H, Schv., No. 1779. „*ab omni solutione censium et taxarum nostrarum tam ordinariar quam extraordinarium subsidiorum q et lucri camerae nostrae intra spatium octo integrorum annorum a data presentium computando eximendos, ita tamen et ea conditione ut primum et ante omnia, domus ac aedificia praefata civitatis nostrae combusta, readificare ac eandem civitatem pristino decori restituere.*“

22 AMK, MMK, Supplementum H, Schv., No. 1797. Intimát Žigmunda Torda Michaelovi Literátovi z 15. júla 1556.

23 AMK, MMK, Supplementum H, Schv., No. 1808.

24 AMK, MMK, Supplementum H, Schv., No. 1792, fol. 1 – 27, najmä fol. 3, 6, 10.

25 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/2 mac 7, fol. 4b.

26 AMK, MMK, Supplementum H, Schv., No 1808.

a najpokojnejšie Váš majestát, aby o našu bezpečnosť v tejto veci bolo postarané a aby sa tu mohol zdržať na mieste mimo mesta určitú dobu spomínaný Matej Schayczlich, kým vybaví svoje záležitosti".²⁷ Prevládali teda obavy z možnej pomsty voči M. Schayczlichovi, keďže, ako sme už uviedli, dôsledky katastrofy boli pre množstvo ľudí mimoriadne kruté. Nepokoje a násilnosti ruka v ruke s deštrukciou mesta požiarom mali iste neblahý vplyv na chod mesta a jeho ďalší hospodársky a spoločenský vývoj a tak radní rozhodli o dočasnom azyle pre Schayczlicha mimo mestských múrov, niekde na predmestí. Keďže sa v liste uvádza, že M. Schayczlich bude ubytovaný mimo mesta, snahou bolo minimalizovať nebezpečenstvo, ktoré by mu vo vnútri mesta od rozhorčených obyvateľov hrozilo. To bol aj dôvod, prečo sa radní obrátili s týmto problémom priamo na kráľa, zrejme očakávali, že Schayczlichovi bude poskytnutá adekvátna ochrana. Iste to súviselo s tým, že Schayczlich bol pred požiarom rešpektovanou osobou vo funkcii mestského notára s týždenným platom dve zlaté.²⁸

S renováciou mesta sa začalo v najbližších dňoch a týždňoch, ako nám to dosvedčujú mestské výdavkové knihy a účty. Na nákup osem tisíc kusov šindľových klinec v cene 4 denáre za 100 kusov sa z mestskej pokladnice použili 3 zlaté a 20 denárov. Mesto taktiež nakúpilo klinec do latiek na držanie v striech v počte 400 kusov v cene 48 denárov.²⁹ Neboli to však konečné sumy, mestské účty nás v období po požiari spolaľhivo informujú o jednotlivých položkách určených na renováciu mesta. Nové šindľe zabezpečilo dokonca mesto Bardejov, ktoré ich darovalo 2 000 kusov.³⁰ Výdavky sa netýkali len stavebného materiálu, ale tiež zabezpečenia stravy pre robotníkov. Keďže poškodená bola aj radnica, tesárovi, ktorý pracoval na jej obnove, mesto zakúpilo 2 výseky bravčového mäsa v hodnote 4 zlaté a 50 denárov.³¹ Tiež výdavky majstrom kolárom Gabrielovi a Jurajovi, ktorí pracovali na pokrytí kostola (asi Dómu sv. Alžbety), činili spolu 207 zlatých.³² Ťažko skúšané mestské peniaze po požiari počas neprítomnosti M. Schayczlicha prevzali a zaznamenali páni Hans Fink a Martin Schoff, ktorí ich aj prehľadne zapísali do mestskej príjmovej a výdavkovej knihy.³³ Radní sa pokúšali aspoň sčasti naplniť mestskú pokladnicu výberom daní z domov, ktoré ostali neporušené. Táto daň činila spolu 110 zlatých a 86 denárov.³⁴ Stav výdavkov za niektorý konkrétny týždeň pred požiarom je možné prehľadne vidieť práve v mestských účtoch. Kým v sobotu po svätom Valentínovi vo februári uvedeného roku tieto výdavky tvorili sumu 77 zlatých a 68 denárov,³⁵ v sobotu po svätom Jurajovi koncom apríla, teda niekoľko dní po požiari, to bolo až 190

27 AMK, MMK, Supplementum H, Schv., No 1808. „Cum aut hic inter nos sint diversarum nationum et conditionum homines qui ignis rabie omnia quae habuerunt bona amiserunt & nobis est impossibile talium exul comprimere, supplicamus vestrae sancti maiestatis. tanquam nostro pientissimo. & domino clementissimo quatenus securitati nostraerae in hac parte quoque dignetur consulere dare quod mandatum ne dictus Mathias Schayczlich inter nos sit, sed potius contineat se aliquo in loco tutiore extra civitate Cassoviensis ad certum tempus et sic causam suam agat et finiat.“

28 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/3 dis 11, Regestum introitus et exitus pecuniae civitatis Cassoviensis ad annum 1556, fol. 25. „Notario civitatis Matie Saiczlich Cassoviensi dedimus sabbato fl. II.“

29 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/3 dis 11..., fol. 66a-67.

30 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/3 dis 11..., fol. 70a. „die 2000 schindeln so die Barthfeler der stat geschenckt.“

31 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/3 dis 11..., fol. 68b-69. „2 bachen gekaufft dem zymmermann der das stath haus bauth. fl. 4 d 50.“

32 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/3 dis 11..., fol. 108.

33 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/3 dis 11..., fol. 50. „Hans Fink und Merthen Schoff (...) der statt geltt aingenommen und aus geben wie ym diesem register alles klär angeschribenn ist.“

34 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/3 dis 11..., fol. 59. Percepta census de domibus non concrematis.

35 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/3 dis 11..., fol. 28.

zlatých a 46 denárov.³⁶ Tieto sumy však nezahŕňajú len náklady na stavebný či iný materiál, ale aj bežné platy mestských zamestnancov (mestský pokladník, strážcovia hradieb, vojaci, trhový sudca, kat, mestský sluha, trubač a pod.), tak ako boli vyplácané v dobe pred požiarom a aj po ňom. Nič však nemení na skutočnosti, že táto katastrofa úplne pozmenila dovtedajšiu tvár Košíc a upriamila väčšiu pozornosť obyvateľov mesta na účinnejšie opatrenia proti požiarom. Pozoruhodné je, že nemáme bližšie správy o ranených a obetiach na životoch z radov obyvateľstva. Isté je, že táto katastrofa poznamenala život mesta vo všetkých oblastiach na najbližšie roky. Rápidne poklesol počet nájomníkov v jednotlivých štvrtiach a mnoho domov sa stalo neobývatelnými, napríklad v roku 1557, teda rok po požiar, v 401 domoch žilo 192 nájomníkov.³⁷ V období po požiar, mestská rada pristúpila aj k zníženiu daní a časť stredne majetných daňovníkov bola presunutá do nižšej kategórie medzi chudobných daňovníkov. V roku 1559 sa situácia stabilizovala a počet daňovníkov vzrástol.³⁸

Požiar v roku 1556 nebol jediným v druhej polovici 16. storočia v meste Košice, ale práve táto udalosť podnietila mešťanov prijať lepšie opatrenia proti ohňu, predovšetkým v letných mesiacoch, kedy bolo riziko požiaru väčšie. Na zasadnutíestskej rady v roku 1568 sa rozhodlo o vymenovaní hornouhorskeho kapitána Lazara de Schvendi, slúžiaceho v tom čase v Košiciach, za koordinátora pri boji s ohňom.³⁹ Zo zápisu sa dozvedáme o povinnostiach obyvateľov jednotlivých mestských štvrtí (kvartálov) v čase požiaru. Podľa jeho nariadenia a nariadeniaestskej rady, ak v meste vypukne oheň, obyvatelia prvej a tretej štvrte majú hneď pribehnúť k horiacim domom so sekerami a nádobami s vodou, premôcť a uhasiť s božou pomocou oheň.⁴⁰ Obyvateľom druhej štvrte je nariadené, aby sa oheň snažili uhasiť svoj-pomocne svojím náradím a tiež majú prísť k richtárovmu domu. Obyvatelia štvrtej štvrte si náradie prevezmú na radnici a vypočujú si príkazy a nariadenia richtára, aby vedeli, čo majú robiť.⁴¹ Noční strážcovia na hradbách majú ihneď zostúpiť a robiť všetko preto, aby sa oheň nedotkol veží a striech hradieb.⁴² Tento systém ochrany pred ohňom zaiste aspoň na určitú dobu fungoval, avšak po zvyšok storočia nechránil mesto od podobnej katastrofy ako v roku 1556. Dňa 1. augusta 1576 zhorel farský kostol s farou a s 5 domami.⁴³ Dňa 13. septembra v roku 1580 o 5. hodine večer vypukol oheň dokonca v dome hornouhorskeho kapitána Hansa Rubera a rozšíril sa na susedné domy. V prospech Rubera sa zo žiadostou o pomoc pri stavbe jeho domu obrátil na mestskú radu aj Vavrinec Goldschmit a tiež Ján Deak mu prisľúbil dať 3000 šindľov a 6 zlatých.⁴⁴

36 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/3 dis 11..., fol. 63b.

37 HALAGA, O. R. *Právny...*, s. 44, 46. Pozri tiež: BODNÁROVÁ, Miloslava. Kultúra života mešťanov Pentapolitany v 16. storočí. In CSUKOVITS, Enikő – LENGYELOVÁ, Tünde. *Z Bardejova do Prešporku*. Prešov – Bratislava : Historický ústav SAV, 2005, s. 238.

38 BODNÁROVÁ, Miloslava. Majetková štruktúra obyvateľstva Košíc v 16. storočí. In *Historica Carpatica*, 1987, roč. 18, s. 190, 195.

39 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/2 pur 5, fol. 412.

40 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/2 pur 5, fol. 412. „*cives primi et terty quartalis statim cum securibus et vasis aquarys ad domum ardentem accurant et ignem suppremant et dei ope adiuti extinguat.*”

41 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/2 pur 5, fol. 412. „*Quarti quartalis cives similiter acceptis suis armis in domum seu curia senatoria civitatis convolent, audituri et executuri mandata dni iudicis aut eius qui ad eam rem fuerit constitutus.*”

42 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/2 pur 5, fol. 412.

43 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/2 mac 18, fol. 65. Iný údaj hovorí o požiar, dňa 30. júla 1576. Pozri: HAIN, G. *Löcsei kronikája...*, s. 124. „*Die 30. Julj ist zu Kaschau die Kirch und der Pfarhoff sambt 5 heüsern verbrunnen.*” Došlo tu zrejme k omylu G. Haina.

44 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/2 mac 22, fol. 75.

Jeden z väčších požiarov postihol mesto 14. mája 1585 o 8. hodine večer a vypukol v stodole pri dome Imricha Gelyerta pri Dolnej bráne. Rozhorel sa od Dolnej brány smerom k farskému dvoru, ktorý pri tejto horúčave takmer celý vyhorel, no podarilo sa ho zachrániť.⁴⁵ Zničených bolo 10 domov a za pomoci vetra, horiacej slamy a šindľov sa chytil aj farský Kostol svätej Alžbety, ktorému zhorela strecha a veža, ktorá, ako sa píše, „od základu zhorela a ležala v popole na veľkom spálenisku, takže ju dvaja ozbrojenci ešte dve noci strážili“.⁴⁶ Tento požiar trval do tretej hodiny ránej.⁴⁷ Posledným podľa prameňov známym požiarom Košíc v uvedenom období bol požiar mlyna na pušný prach z 10. februára, pravdepodobne roku 1599.⁴⁸ Požiar vypukol o polnoci v mlyne neďaleko hradieb a po tom, ako sa zapálil pušný prach, nastal ohromný výbuch, pri ktorom zahynulo viacero Poliakov a robotníkov, ktorí tam spali. Očití svedkovia, ktorí všetko videli z hradieb a trúbili na poplach, uvádzajú, že „silou prachu ich vyhodilo do výšky a rozhodilo na viacej častí, čím vznikol strašný pohľad, keď odlietali údy z tiel a ležali na mestských lúkach, kde boli pohodené, tak teda odišli duše zhorených do oblakov“.⁴⁹ Iróniou osudu bolo, že počiatočný požiar sa snažili obyvatelia uhasiť, pričom k mlynu priniesli 190 nádob s vodou, keď nastal výbuch. Presné čísla obetí na životoch alebo zranených nepoznáme, iste išlo o mnoho ľudí. O niekoľkých menších požiaroch z konca 16. storočia máme ešte stručné zmienky, nepoznáme však ani presné príčiny týchto požiarov, ani materiálne škody a obeť na životoch.

Podpaľačstvo (crimen incendiarii)

Požiare mohli vypuknúť neúmyselne, teda z nepozornosti, alebo z iných, človekom neovplyviteľných príčin, prípadne úmyselne, vtedy motívom mohla byť pomsta, nenávisť či iné dôvody konania. V takýchto prípadoch hovoríme o podpaľačstve. Keďže sa jednalo o delikt nielen proti majetku, ale aj proti životu, bol posudzovaný veľmi prísne a obvineným hrozilo upálenie.

Trestnoprávny postih takéhoto konania je určený právnymi ustanoveniami v zbierke Tavernického práva z roku 1541, v príslušných článkoch, ktoré definujú a opisujú jednotlivé delikty. Až tri články zo štyroch uvádzajú hrdelný trest za podpaľačstvo v rôznej forme: jednak za spôsobenie požiaru svojmu pánovi, za podozrenie na podpaľačstvo a spôsobenie ohňa na domoch, stodolách a bránach a za spôsobenie ohňa ako pomsty za nevyplatenie mzdy. Tento spôsob realizovali zväčša služobníci, ktorí sa tak chceli pomstiť svojim pánom – zamestnávateľom za nevyplatenú mzdu.⁵⁰ V prameňoch pre skúmané obdobie však nenachádzame prípady, na ktoré by sa vzťahovalo niektoré z vyššie spomínaných ustanovení Tavernického práva. V prípade, že oheň, ktorý vypukol v dome ctihodného občana, prešiel k susedom a spôsobil im škody, vinník mal poškodeným nahradiť škody a mal vykonať prísahu, ktorou sa za spôsobené príkorie ospravedlnil.⁵¹ Potrestanie vinníkov, ak šlo o vyhrážanie sa podpaľačstvom alebo vykonanie takéhoto skutku, patrilo do kompetencie mestskej rady. Táto posudzovala previnenie voči zákonom na súdnych zasadnutiach, kde vyriekla oslobodzujúci alebo odsudzujúci

45 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/2 pur 2, fol. 287.

46 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/2 pur 2, fol. 287. Pozri tiež: H III/2 mac 28, fol. 68b. V tomto zápise sa uvádza, že zhorelo celé mesto „*tota civitas conflagratione perysset*“, túto skutočnosť však prvotný prameň nespomína.

47 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/2 mac 28, fol. 68 b.

48 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, fol. 116 b – 117 „*Molendinum pyrium inflammatum*.“

49 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/2. Pur. 10. fol. 116 b-117.

50 AMK, MMK, Supplementum H, Lex O /28 P./, čl. 30. - fol. 25 b., čl. 31 – fol. 25 b-26, čl. 33. fol. 26 b.

51 AMK, MMK, Supplementum H, Lex O /28 P./, čl. 32. - fol. 26.

verdikt. V prospech žalovaného sa u mestskej rady mohli prihovoriť prosebníci a žiadatelia (intercessores), v snahe vymôcť podozrivému alebo už odsúdenému miernejší trest, alebo jeho úplné odpustenie. Vyskytovalo sa tiež ručenie za pomoci ručiteľov (fideiussores), ochotných zaručiť sa v prospech vinníkov, zaplatiť určitú sumu a tým im zrušiť trest. Vtedy bolo na rozhodnutí mestskej rady, ktorá tieto žiadosti posudzovala, či sa prikloní k oslobodeniu, zmierneniu trestu alebo potvrdí tzv. *sententia deffinitiva*, teda konečný rozsudok. Obvinený však pri ručení za svoju osobu musel sľúbiť, že sa bude vyvarovať podobného protiprávneho konania a bude rešpektovať mestské nariadenia.

V konkrétnych prípadoch bolo však nutné posudzovať úmysel konania. Uvádzame prípady, v ktorých bol dokázaný úmysel a snaha o vykonanie skutku a prípadne neúmyselné zavinenie. Dôležitým faktorom pri posudzovaní podpaľčstva je trestnoprávna zodpovednosť, pričom aj za neúmyselné zapríčinenie požiaru zvyčajne mestská rada po dôkladnom vyšetrovaní a posúdení vymerala trest. Vo viacerých prípadoch trestom pre previnilcov bola peňažná pokuta v rozsahu 5 až 20 zlatých; v jednom prípade pri poškodení majetku viacerým obyvateľom bolo vinníkovi nariadené ich odškodnenie a dva prípady sa skončili vyhnaním z mesta. Pokuta uložená previnilcom bola zaplatená jednak poškodenému, ak došlo k zničeniu majetku, a tiež mestskej rade. V jednom z prípadov rozhodli v prospech obžalovanej, došlo k upusteniu od hrdelného trestu za vyhrážanie sa podpálením domu, obžalovaná bola zbitá na pranieri, čo ju malo potupiť pred celým mestom.

Ďalší prípad je z roku 1558, kedy Katarína, manželka Gašpara Nagya, chcela podpáliť dom Imricha Krisztana kvôli tomu, že jej jeho manželka nechcela predať ovocie.⁵² Nevedno, ako sa o jej konaní dozvedela mestská vrchnosť, ale jej úmysel bol odhalený a ona na súde vypovedala, že ten dom nechcela podpáliť. Tento argument zrejme u radných neobstál a následne jej hrozil hrdelný trest, vďaka príhovoru kapitána Jána Pethena jej však darovali život. Mestský sluha ju vyšľahal na pranieri, odtiaľ mala byť odvedená k bráne a vyhnaná na vzdialenosť desať míľ od mesta. Voči tomuto však podal námietku richtár a tak ju za previnenie voči poriadkom a zákonom mesta ešte dva dni držali v reťaziach. Potom ju ešte trikrát vyšľahali na pranieri a vyhnaní z mesta.⁵³

O nebezpečenstve otvoreného ohňa v mestách či v rukách nespôsobilých osôb svedčia aj opatrenia, ktoré sme spomínali v predošlej kapitole. Osoby chodiace po meste s fakľou, zvlášť v letných mesiacoch, boli predmetom záujmu mestských strážcov. Juraj Diak sa v marci 1571 viackrát pohyboval v noci po meste s fakľou, pričom ho strážcovia upozorňovali, ale nezaistili ho. Potom sa mu podarilo z mesta utiecť, neskôr sa však vrátil, ale mestská rada sa rozhodla netolerovať takéto konanie. Dôvodom boli obavy z možného skratového konania takéhoto človeka so zrejmyými následkami pre celé mesto, a tak dotyčného z mesta a jeho majetkov vyhnaní.⁵⁴ Neuvádza sa však, či dostal len podmienený trest (vyhnanie z mesta) s určitou časovou lehotou, resp. bol vyhnaný navždy.

V roku 1562 vypukol v dome Jakuba Sattlera na Hnilnej ulici požiar, ktorý zničil domy devätnástich ctihodných obyvateľov tejto ulice.⁵⁵ Poškodení sa obrátili na mestskú radu a Sattlera zažalovali, pričom požadovali navrátenie všetkých vecí, ktoré mali a užívali pred

52 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/2, sce.1. *Protocollum iudicia et Poenas malefactorum ab Anno 1556 usque 1608* (ďalej len *Protocollum.*), fol. 23-23b.

53 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/2, sce.1. *Protocollum...*, fol. 23-23b.

54 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/2, sce.1. *Protocollum...*, fol. 70b. „*Verum senatus re deliberata statuit pronunciatit ipsum tanque hominem vita factorum huiusmodi suspectorum non esse tolerandum in civitate, sed omnino absit a civitate territorii dominique g.s. reipublicae.*“

55 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/2, sce.1. *Protocollum...*, fol. 31.

požiariom (oblečenie, postelňa bielizeň ich aj rodinných príslušníkov). Zaujímavé je, že nikto z poškodených nežiadal pre Sattlera hrdelný trest, ale uspokojili sa s vyrovnaním podlžnosti a preplatením zničeného majetku. Sattler musel pred mestskou radou sľúbiť, že podobného zločinu sa už nedopustí a že zo svojho majetku vyrovná poškodeným všetky škody, alebo bude právom odsúdený.⁵⁶ Zápis uvádza aj ľudí zranených pri požiari, nemáme však presné správy o ich počte a o rozsahu zranení. V tomto prípade sa nedá dokázať zrejmy úmysel podpaľačstva, dá sa predpokladať, že išlo o nepozornosť.

V prospech tohto argumentu svedčí aj fakt, že požiar vypukol v Sattlerovom dome a rýchlo sa šírila ďalej. Mená ľudí poškodených požiarom na Hnilnej ulici sú: Žigmund Deak, Michal Barbell, Jakub Neregyarto, Matej Heczay, Štefan Timotheo, František Zabo, Imrich Mezaros, Imrich Zabo, Ambróz Kowatsch, Šimon Zabo, Andrej Mezaros, Krištof Kalmar, Ján Cassay, Tomáš Prepost, Baltazár Nyreo, Andrej Zabo, František Chure, Štefan Thakach, Sachaim Borbala.⁵⁷

Zo zápisu v knihe súdnych protokolov je zrejme, že týmto ctihodným občanom pri požiari zhoreli domy, nedošlo teda iba k ich poškodeniu.⁵⁸ S najväčšou pravdepodobnosťou išlo o dobre situovaných mešťanov a remeselníkov.

V prípade menších požiarov, ktoré nezanechali obeť a veľké škody na majetku, boli pôvodcovia požiarov, či už bol dokázaný úmysel alebo nie, potrestaní väčšinou finančnou pokutou. V roku 1520 boli dve ženy jednotlivito potrestané pokutou desať zlatých za to, že na predmestí založili oheň. Pokutu zaplatili richtárovi zo Špitálskej ulice a iným ľuďom.⁵⁹ Gregor Aurifaber (pravdepodobne zlatník) zasa musel zaplatiť pokutu desať zlatých kvôli ohňu, ktorý vypukol z neznámych príčin v jeho pivnici.⁶⁰ Manželku Jána Neheza kvôli vypuknutiu ohňa v jej dome neposlali do väzenia, ako sa zrejme pôvodne uvažovalo, ale odsúdili ju na zaplatenie pokuty 20 zlatých.⁶¹ V roku 1593 vypukol požiar v dome Ambróza Pintera; škody, ktoré požiar spôsobil, mu mestská rada nariadila zaplatiť aj napriek tomu, že požadoval odpustenie zaplatenia týchto škôd. Na výstrahu iným však musel zaplatiť 10 zlatých.⁶² Andrej Bodnar kvôli tomu, že vo svojej dielni spôsobil požiar, dostal pokutu 5 zlatých.⁶³ Pri vyšetrowaní okolností požiaru stodoly a následne časti mesta s Dómom, ktorý vypukol u Imricha Gelyerta v máji 1585, sa zistilo, že požiar spôsobili Gelyertovi dvaja sluhovia, ktorých následne uväznili. Za pomoci ctihodných občanov Wedama a Kuglera Imrich Gelyert požadoval ich prepustenie, keď argumentoval znovuvybudovaním svojho domu. To sa mu hneď nepodarilo, pretože bolo rozhodnuté, že majú zostať vo väzení do rána kvôli vystrašeniu (asi tortúrou) a získaniu priznania. Súd odporučil zabezpečiť ručiteľov, lebo len tak by mohli byť prepustení na slobodu.⁶⁴ Bližšie okolnosti tohto, ale ani iných prípadov sa však z pramenných materiálov nedozvedáme.

56 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/2, sce.1. Protocollum..., fol. 31. „...das lhnenn seine guetter durch recht vor lhren schadenn so ihm durchs feyer zugesugt oder geschehenn mit recht zugeteylitt sindt wordenn.“

57 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/2, sce.1. Protocollum..., fol. 31.

58 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/2, sce.1. Protocollum..., fol. 31. „Jacob Sattler aus welches haus da feur in der faulgass auszkommen dordürch der nochgeschribenen Erlichen leutt heuser abgebrünnen sindt.“

59 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/2 mac. 4, fol. 19.

60 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/2 mac. 13, fol. 16.

61 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/2 mac. 14, fol. 61b.

62 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/2 mac. 39, fol. 48b.

63 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/2 pur 9, fol. 82.

64 AMK, MMK, Supplementum H, Mestské knihy a registre, H III/2 pur 2, fol. 287. „...darnach mag man sie auff genugsame birgschafft hinaus geben.“

Požiare v 16. storočí poznamenali rozvoj Košíc a život ich obyvateľov vo viacerých oblastiach. Každá takáto katastrofa ovplyvnila hospodársky vývoj mesta tým, že postihla predovšetkým mestské remeselníctvo, keď ohňu padli za obeť často celé remeselnícke dielne a množstvo výrobkov. Nemalý vplyv to malo aj na diaľkový obchod, keďže remeselná produkcia sa v období po požiaroch len pomaly dostávala do pôvodného stavu. Svoje zohrali aj rabovania a násilnosti, ktoré poškodzovali remeselníkov a ich tovar a nútili ich hľadať obživu a obyt inde. V neposlednom rade nastal aj pokles spoločenského potenciálu, keďže udalosti mali za následok vystaňovanie sa obyvateľov a opustenie obydľí. Tieto zákonitosti sa odrazili i vo finančnej situácii mesta, v nízkom výbere daní. Priaznivú úlohu pre mesto zohrala flexibilita jeho vrcholných predstaviteľov v pozícii žiadateľov pomoci u panovníka a taktiež u spríaznených partnerských miest Pentapolitany. To malo za následok hospodársko-spoločenský vývoj mesta po stagnácii, jeho postupné napredovanie a obnovu pôvodných sociálno-ekonomických vzťahov a väzieb. Tieto súvislosti platia predovšetkým pre situáciu po požiaroch z roku 1556.

V trestno-právnej oblasti mesto uplatňovalo v zmysle právnych ustanovení Tavernického práva a nadobudnutých privilégií trestný postih úmyselných a neúmyselných podpaľačov. Tento postih závisel od rozhodnutia mestskej rady na čele s richtárom, súdne konanie mohlo však byť ovplyvnené zasahovaním prosebníkov, žiadateľov alebo ručiteľov za splnenia stanovených podmienok. V prípadoch, kedy sa tak nestalo, pristúpilo sa v zmysle vyneseného rozsudku k jeho vykonaniu, či už formou potupného trestu (zbitie na pranieri a vyhnanie z mesta), alebo k výzve na zaplatenie pokuty mestu a odškodnenia poškodených.

Tento príspevok sa pokúša formou sondy do všednej a nevšednej každodennosti Košíc a ich obyvateľov v 16. storočí poukázať na situáciu v meste pri požiaroch a na spôsoby riešenia krízových a právnym poriadkom sa vymykajúcich javov počas takýchto živelných udalostí. Možno sa stane výzvou aj pre iných bádateľov zamerať sa pri spoznávaní histórie Košíc na štúdium nie celkom bežných javov.

ZOZNAM ARCHÍVNYCH FONDŮV

Archív mesta Košice, Magistát mesta Košice, Supplementum H, Mestské knihy a registre.
Archív mesta Košice, Magistát mesta Košice, Supplementum H, Schwartzbachiana.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- BODNÁROVÁ, Miloslava. Kultúra života mešťanov Pentapolitany v 16. storočí. In CSUKOVITS, Enikő – LENGYELOVÁ, Tünde (Eds.). *Z Bardejova do Prešporku*. Prešov – Bratislava : PU – HU SAV, 2005. 308 s.
- BODNÁROVÁ, Miloslava. Majetková štruktúra obyvateľstva Košíc v 16. storočí. In *Historica Carpatica*, 1987, roč. 18, s. 179-205.
- DOMENOVÁ, Marcela. Prešov. In ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján (Eds.). *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Prodama pre Historický ústav SAV, 2010. 629 s.
- HAIN, Gáspár. *Löcsei krónikája*. Levoča : Reiss Józsa T. könyvnyomda intézete, 1910 – 1913. 558 s.
- HALAGA, Ondrej R. *Právny, územný a populačný vývoj mesta Košíc*. Košice : Mestský národný výbor v Košiciach, 1967. 135 s.
- PLATH, Nepomuk Ján. *Kronika slobodného kráľovského mesta Košíc*. Košice, 1867. 284 s. (preklad Ferdinand Steller).
- SEDLÁK, Imrich (Ed.). *Dejiny Prešova I*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo v Košiciach, 1965. 286 s.

- SUCHÝ, Michal. *Dejiny Levoče I.* Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1974. 399 s.
- TURCSÁNYI, András. *Košice v storočiach.* Košice, 1834, 72 s. (preklad Jozef Kírst a Imrich Kozák).
- TUTKÓ, Jozef. *Kronika o dejoch slobodného kráľovského mesta Košíc.* Košice : tlačou Karola Werfera, 1861. 352 s.
- WICK, Béla. *Kassa története és műemlékei.* Kassa : Wiko Kö és könyvnyomdai műintézet Kassán, 1941. 446 s.